

III. Om Viborgstift og Stiftamtmandskab.

Viborgstift grændser mod Norden og Vesten til Aalborgstift, hvor Liimfiorden skiller disse to Stifter fra hinanden. En Deel af den vestlige Kant, saa og en Deel af den sydlige Kant af Viborgstift, grændser op til Riberstift; men den øvrige sydlige Part, og et Stykke af den østlige Side, grændser til Aarhusstift; hvorpaa det øvrige mod Østen grændser til Kattegat. Viborgstift er det mindste af alle de fire Biskopdømmer i Jylland; det er ti Mile langt og tolv Mile bredt.

Dette Biskopdom er oprettet Aar 1065 af Kong Svend Æstridsen. Man holder for, at Viborgstift er en af Danmarks beste Rugegne, som har tillige ingen Mangel paa Fiskerie; thi deels er Stiftet omgivet med den seilbare og fiskerige Liimfiord, som med en stor Arm giennemskiær Stiftet; deels støder Stiftet til Mariagerfiord og Kattegat; desuden findes overalt ferske Søer, Aaer og Bekke.

Dette Stift har fordum bestaaet af disse tre Sysseleer, nemlig: Himmersyssele, Omersyssele og Sallingsyssele; men efter Souverainitæten og den nye Matrikels Forfatning deles Viborgstift i det Verdslige i tre Amter, hvilke ere:

I. **Haldsamt**, som bestaaer af fire Herreder, nemlig: 1) Nørrelyngherred, hvori Stiftets Hovedstad Viborg ligger; 2) Rindsherred; 3) Medelsomherred; og 4) Fiendsherred. Dette Amt har sin egen Amtmand, som altid tillige er Stiftamtmand over Viborgstift.

II. **Skivehuusamt**, som bestaaer af fire Herreder nemlig: 1) Hindborgherred, hvori den Kiøbstæd Skive ligger; 2) Røddingherred; 3) Harreherred; 4) Nørreherred. Dette Amt har sin egen Amtmand; men den kongelige Amtstue for begge disse Amter holdes af Amtsforvalteren i Skive.

III. **Aalborghuusamt**, som bestaaer af sex Herreder, nemlig: 1) Aarsherred; 2) Hindstedherred; 3) Sletherred; 4) Hellumherred; 5) Hornumherred; og 6) Fleskumherred. Amtmanden over dette Amt er Stiftamtmanden over Aalborgstift, og den kongelige Amtstue holdes i Aalborg af Amtsforvalteren; (hvorom allerede ved Aalborgstift er meldt forhen Pag. 394). Til Viborgstift i det Geistlige hører den Øe Lessøe, beliggende i Kattegat uden for Sæbye i Vendsyssele; ligeledes to Herreder af Aarhusstift,

nemlig: 1) Sønderlyngherred af Dronningborgamt, og 2) Gislumherred af Mariageramt; saa og den Kiøbstæd Hobroe i Aarhusstift. Altsaa haver Viborgstift, naar man regner Aalborghuusamt med, 3 Amter, 14 Herreder i det Verdslige; men 16 Herreder i det Geistlige, hvoraf de sex ere beliggende i Aalborgstift, og de to i Aarhusstift; 3 Kiøbstæder, nemlig Viborg, Skive og Hobroe; 222 Kirkesogne og 70 Herregaarde.

Vi beskrive nu hvert Amt især.

I. Haldsamt.

Haldsamt grændser mod Norden til Mariageramt; mod Vesten deels til Skivehuusamt, deels til Bøvlingamt; mod Sønden og Østen til Silkeborg- og Dronningborgamter. Dets kontribuerende Hartkorn er over 6600 Tdr. af Bøndergods, foruden det frie Herre- og Præstegaards Hartkorn. Dette Amt har sin egen Amtmand, som tillige er Stiftamtmand over Viborgstift. Haldsamt indbefatter fire Herreder, hvilke ere: 1) Nørrelyngsherred; 2) Rindsherred; 3) Medelsomherred; og 4) Fiendsherred.

Vi beskrive nu hvert Herred for sig i Særdeleshed, efterat vi først har beskrevet Stiftets Hovedstad, Viborg, hvor Stiftets Øvrighed, som er Stiftamtmanden og Biskoppen, boer.

Viborgbye.

Viborg, Hovedstaden for Viborgstift, beliggende midt i Nørrejylland, en stor Landkiøbstæd, meget smuk og anseelig, omtrent en halv Miil i Omkreds; dog har den i de ældgamle Tider været anseeligere, da den har haft tolv Kirker og sex Klosterkirker. Denne Stad ligger under den 56. Grad 33. Min. Latitud., og 25. Grad 13. Min. Longitud. Den er beliggende 12 Mile fra Aalborg, 8 Mile fra Aarhus, 20 Mile fra Ribe.

I fordum Tid har den været befæstet, og sees af dens Befæstning endnu Kiendetegn i de to Brinker ved Søen, nemlig Store- og Lilleborgevold; og paa den nordre Side af Staden kiendes Grave og Volde af den gamle Fortifikation; ligeledes Skandsbanken sydvest for Staden. Den ligger høit og langt fra Havet, er en af de allerstørste Kiøbstæder, hvis første Privilegier ere givne af Kong Svend Grathe Aar 1150, og har været anset som det bekvemmeste Sted til Kongernes

Hylding, Landstingsholdelse, Snapsting, Adelen's Forsamlinger for Jyllands Provinds.

For Reformationen har her været et anseeligt Tal af Sognekirker, Klosterkirker og Kapeller; men ved Munkenes Uddrivelse af Klosterne formedelst Reformationen, da Messer og Sielegaver ophørte, og Bygningerne stode øde og forfaldt, blev efter Kong Friderik den Førstes Befaling Aar 1529 alle unyttige Kirker og Kapeller i Staden nedbrudte, og Meenighederne skulde holde Sortebrødrekirke og Graabrødrekirke for deres Sognekirker. Nu bruges da disse tre Kirker, nemlig: Domkirken, i fordem Tid St. Mariæ, eller vor Fruekirke kaldet, bygt i det ellefte Aarhundrede, formodentlig under Kong Knuds den Stores Regiering, og har af Begyndelsen været en Klosterkirke ved St. Mariæ- eller vor Fruekloster; men ved Viborgbispedoms Oprettelse Aar 1065 udset og bestemt til Viborgstifts Domkirke og Biskopdømmets Kathedral- og Hovedkirke. Denne Kirke var kun liden af Begyndelsen, men blev Aar 1128 giort større og ombygt, da Munkene blev forvandlede til et Collegium Canonicarum, bestaaende af tre Prælater og tolv Kaniker, som havde hver sit Præbende. Udi de katholske Tider var her en Mængde af Altere. Under Altergulvet var en Kraftkirke, hvor Prælater og Kaniker hver Nat fra Klokken 3 til 6 holdt Sielemesse over Kong Ærik Glipping, som blev ihjelslaget i Finderup Aar 1286, og hvis Grav oven over Kraften bag Alteret sees efter Stadens Ildebrand paa nye oprettet med en Inskription. Denne Domkirke blev i Ildebranden Aar 1726 ganske ødelagt, men er nu fra Grunden opført en stor og ziirlig Bygning, som blev indviet Aar 1728 af Stiftets Biskop Johannes Trellund. Kirken er udvendig prydet med to anseelige Taarne, med Kupler i Stedet for høie Spire, og indvendig er Kirken smuk og derhos anseelig. Her sees nogle smukke Epitaphier, skjønt de fleste blev i Kirkens Ildebrand ødelagde.

Den anden Kirke, Sortebrødrekirke eller Søndresognskirke, blev giort til Stadens Sognekirke efter Reformationen af Kong Friderik den Første. Den har i fordem Tid været en Klosterkirke til Sortebrødre- eller Dominikanerklosteret. Denne Kirke afbrændte ogsaa i Ildebranden Aar 1726, men blev i en Hast igien anseelig opbygt, og indviet Aar 1728 den 24. Junii af Biskop Johannes Trellund.

Den tredie Kirke, Graabrødre- eller Nørresognskirke, er ogsaa en Sognekirke, men har i de katholske Tider været en Klosterkirke til Graabrødre- eller Franciskanerkloster. Denne Kirke blev frelst i Stadens

Ildebrand Aar 1726. Her er holdet den allerførste Lutherske Prædiken i Viborg af Mester Hans Tausen Aar 1526. Denne Kirke blev ziret med et smukt Taarn Aar 1761. Man finder her mange gamle Monumenter.

Udi de katholske Tider har i Viborg været fem store Klosters, nemlig: 1) Vor Frue- eller St. Mariækloster, hvis Munke vare først af Benediktinerorden, dernæst af Augustinerorden; men da Klosterkirken blev forandret til Stiftets Domkirke Aar 1065, blev Klosterbrødrene Kaniker i Domkapitlet. 2) St. Hanskloster, bygt Aar 1160, hvis Munke kaldes Korsbrødre, Hospitalarii. Paa Pladsen, hvor dette Kloster stod, blev Aar 1584 efter kongelig Befaling gjort et Torv. 3) Bodulphikloster eller St. Boelskloster var et Nonnekloster. 4) Sortebrødrekloster, bygt Aar 1227, og kaldes ogsaa Prædikebrødre- eller Dominikanerkloster. Dette Klosters Kirke blev ved Reformationen givet Borgerne til en af Stadens Sognekirker. 5) Graabrødrekloster, som var et Franciskaner- eller Minoriterkloster, stiftet Aar 1237; dette Klosters Kirke blev af Kong Friderik den Første skienket Borgerne til en Sognekirke. 6) Den Helligaands Kloster eller Helliggeisthuus har formodentlig været et Hospital. Saa og 7) St. Jørgensgaard, uden for Staden paa Kapelbakken for Spedalske. Disse to Indretninger til Fattiges og Syges Pleie gik til Grunde ved Reformationen. Derimod blev af Kong Friderik den Første oprettet et Hospital Aar 1528 af de i Viborg forhen værende, men nu afskaffede Gilder, saasom de elleve tusinde Jomfruers Gilde, eller St. Ursilæ Gilde, St. Kiolds Gilde, St. Annæ Gilde, og St. Birgittæ Gilde, deres Godser og Indkomster. Til dette almindelige Hospital skienkede Kong Kristian den Tredie Aar 1546 Graabrødreklosters Bygning, som dertil blev indrettet. Dette Hospital er forsynet baade med kongelige Donationer af Thestrupherregaard og Gods, samt Tiender, saa og med private Stiftelser af Kapitaler. Udi Hospitalet ere 20 Lemmer, som nyde hver ugentlig 28 Skilling. Klokkeren ved Domkirken forretter Prædiken i Hospitalsstuen; men Ministerialia forrettes af Sognepræsten ved Graabrødrekirke, eftersom Hospitalet ligger tæt ved samme Kirke.

Her er en latinsk Kathedralskole, som forestaaes af en Rektor, en Konrektor og fire Hørere. Skolen er stiftet af Kong Kristian den Tredie; dens Fundats er udstædt Aar 1761.

Tugt- og Manufakturhuset, en meget anseelig Bygning af to Etager, nye opbyggt Aar 1740, og funderet af Kong Kristian den Siette

Aar 1743. Det har sin egen Præst, men Hospitalsforstanderen er tillige Tugthusinspektør; her holdes et Spinderie.

Stadens Raadhuus er en smuk grundmuret Bygning, af nye opført Aar 1730, ziret med Sandsteens Trappe, Portal og Frontespice, samt et lidet Spiir; oven paa en stor Sahl i Midten, Raadstuerettens Sahl, Byetingsrettens Sahl, Provste- eller Landemodets Sahl, etc. Neden under er Corps de Garde, Arrestkammere, etc. Stadens Magistrat er en Borgemester, to Raadmænd, en Bye- og Raadstueskriver. Byetinget holdes hver. Mandag, og Raadstueretten hver Tirsdag. Magistratens Domme har Landstingsrettighed fra Aar 1661, saa at deres Domme gaae lige til Høiesteret.

Landstinget for hele Nørrejylland holdes paa Landstingshuset, som af nye er fuldført Aar 1743, og moderne indrettet. Bispegaarden er en anseelig Bygning, af nye Grundmuur efter Ildebranden Aar 1726 opført. Til dens Vedligeholdelse er af Kong Kristian den Femte henlagt Indkomsterne af Ulbjerg- og Lynderuppræstekald. Bispegaarden er ellers fra fordum Tid en Part af vor Fruekloster, som dertil af Domkapitlet blev udlagt efter Kong Kristian den Tredies Befaling Aar 1558.

Benzons Kloster, er en Stiftelse: for tolv Præste- og andre Enker, som foruden frie Huus nyder 10 Rigsdaler aarlig af Estvadgaardsklosters Revenyer, og er funderet Aar 1745.

Staden har fem Porte, nemlig St. Mogens-, St. Matthis-, St. Mikels-, St. Hans- og St. Ibsport.

Torvene ere tre, Gammeltorv, hvorved Raadstuen ligger; Nyetorv; og Hjultorv. Torvedag holdes her hver Løverdag. Viborg mangler en stor Herlighed, som er Seilads; thi Kiøbmændene maae hente deres Vahre enten fra Aalborg til Søes paa Liimfiorden, og faae den i Land ved Hiarbek, en Bondebye, beliggende ved Liimfiorden i Vorresogn, hvilket Losse- og Ladested ligger fem Fierdingvei fra Byen; thi Løgstørs vanskelige høie Grunde sinker deres Skibe underveis: eller og de maae hente deres Vahre til Vogns fra Hierting ved Varde, som er 20 Mile længere borte. Derimod har Byen stor Eiendom af Heede og Mose til Fædrift, Lyngslet og Tørveskiær, saa og vidtløftige Kornmarker af 200 Tdr. Hartkorn. Den store Velsignelse af alle Slags fersk Fisk, som hver Torvedag indføres, gjør Staden til et let Levested; thi i de omliggende fiskerige Seer, nemlig Glitterupsøe, Vitsøe, Luldrupsøe, Viborgsøe, som er en halv Miil lang, og hvori Borgerne har Ret at fiske, falder Aal, Aborrer, Kabliau, Brasen, Skaller: ligeledes flere Sorter Fisk

føres ind andensteds fra i Nærheden, saavel af Ferskvands Fisk af Almindesøe, som og fersk Havfisk fra Liimfiorden til Vogns fra Nibe, saasom Torsk, Helt, Sild, Ørreder, Giedder etc. Men den saa kaldede Kannikefisk, som meest er Aborrer og Giedder, er ei bunden til nogen vis Tid at føres til Byen at sælges. Af tør Havfisk kommer her ogsaa en Mængde til Byen.

Det navnkundige Snapsting, som er hele Nørrejylland's Omslagstermin, med at udsætte Kapitaler paa Rente og udbetale dem, holdes i Viborg, og begynder aarlig den 26. April, og vedvarer i 14 Dage, da mange handlende og fremmede Købmænd opholde sig her i den Tid.

Den ridende Post ankommer fra Kiøbenhavn hver Onsdag- og Løverdagformiddag, og afgaaer herfra hver Torsdag- og Mandageftermiddag. Den agende Post kommer hver anden Løverdag om Sommeren, og hver anden Onsdag om Vinteren. Poststrytteren, som Postmesteren holder, afgaaer til Skive, Morsøe og Thye hver Onsdag og Løverdag, kommer tilbage hver Torsdag og Mandag.

Foruden det store Snapstingsmarked holdes her aarlig Marked med Heste i tre Dage den første Tirsdag i Martiimaaned; ligeledes den 18. September i 14 Dage, og den 23. Oktober med Qvæg i tre Dage.

I. Nørrelyngherred.

Nørrelyngherred eller Nørlyngherred grændser mod Norden til Rindsherred, hvorfra det skilles ved Skaltzaae; mod Sønder, til Sønderlyngherred; mod Østen til Onsildherred i Aarhusstift; og mod Vesten til Liimfiorden og til Fiendsherred. Det indbefatter tre Kirkesogne i Stiftets Hovedstad, Viborg, og fiorten Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Stadens Viborgs Domkirkesogn; 2) Søndresogn eller Sortebrødrekirkesogn; 3) Nørresogn eller Graabrødrekirkesogn i Viborg; 4) Asmildklostersogn; 5) Tapdrupsogn; 6) Vorresogn; 7) Fisbeksogn; 8) Romlundsogn; 9) Vammensogn; 10) Lindumsogn; 11) Bygumsogn; 12) Dollerupsogn; 13) Finnerupsogn; 14) Ravnstrupsogn; 15) Røddingsogn; 16) Løvelsogn; 17) Pederstrupsogn.

Vi merke nu hvert Sogn især.

1) **Domkirkenssogn i Viborg.** Til dette Sogn og Meenighed henhører, efter kongelig Befaling, Karakteriserede, Geistlige og Præsteenker, som i Viborg ere boesiddende, med deres Betientere. Sognepræsten ved Domkirken er altid tillige

Stiftsprovst og Provst udi Herredet. Om Domkirken i Viborg er allerede meldt Pag. 595.

2) **Sortebrødrekirkesogn eller Søndresogn** i Viborg; hvortil hører visse Gader og Stræder. Om Kirken er allerede meldt Pag. 596.

3) **Graabrødrekirkesogn eller Nørresogn**; hvortil hører, foruden Meenigheden og Borgerne i Viborg, ogsaa følgende Udenbyesmeenighed fra følgende uden for Byen liggende Steder: Nørmølle; Nørgaard, en liden ufrie Gaard af 3 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb. Hartkorn; Nørreiglgaard; Loldrupgaard; Tovgaard; Bieringholmgaard.
Dette Sogn har to Annexkirker paa Landet.

4) **Asmildkloster eller Asmildsogn** er det ene Annex til Graabrødrekirke i Viborg. Dertil hører: Asmildkloster, en Herregaard, som i de katholske Tider har været et anseeligt Nonnekloster, kalder St. Margrethækloster af St. Augustini Orden. Ved Reformationen blev Klosteret sekulariseret, og kom til Kongen og Kronen; men Aar 1670 blev det bortsolgt til partikulier Eiendom. Gaarden har sit eget Birk, og har halvt Fiskerie i den store Viborgsøe. Udi den nordre Længde eller fierte Huus paa Borgegaarden af denne Herregaard er Sognekirken, som tilforn i de katholske Tider har været Klosterkirken, kaldet St. Margrethækirke, og bygt Aar 1146; den er meget smuk indvendig, og ziret med et Orgelværk. Denne Herregaards frie Hovedgaardstaxt er 31 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 1 Skp. 1 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 9 Tdr. 1 Fkr., Bøndergøds 212 Tdr. 6 Skpr. 2 Alb., Skovskyld 7 Skpr. 2 Fkr., Mølleskyld 7 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr., Tiender 22 Tdr. 1 Skp. 1 8/15 Fkr. Overlundbye; Lilleasmildbye; Holmsgaard; Gammelasmildbye; Dalsgaard; Søegaard; Tranborghuus; Rindsholm; Søndremølle; Aalemølle; Færgehuset.

5) **Tapdrupsogn** er det andet Annex til Graabrødrekirke i Viborg, men er matrikuleret i Sønderlyngherred i Aarhusstift. Til dette Sogn hører: Tapdrupbye; Snurbekmølle; Tilstedbye; Skovsgaard, en ufrie Sædegaard, tilforn beboet af Adel, men er nu henlagt til. Asmildkloster; den kaldes ellers Skovsgaardsladegaard.

6) **Vorresogn**, ligger ved Liimfiorden, og bestaaer af Vorrebye; ved denne Bye falder af det saa kaldte Kannikefiskerie, som tilhøre de residerende Kaniker

i Viborg, hvilke ere disse fire: Bispen, Stiftsprovsten, Rektor og Konrektor. Navntoftbye; Hiarbek- eller Hierbekbye, beliggende ved Liimfiorden, og er Viborgbyes Losse- og Ladeplads, en Miilsvei fra Viborg, hvorfra Kiøbmændene i Viborg afhænte de Vahre, som de lade komme fra Aalborg, og sammesteds udskibe hvad de bortsende. Til denne Bye falder got Fiskerie af Liimfiorden.

7) **Fisbeksogn** er det ene Annex til Vorrekirke, og bestaaer af Fisbekbye, beliggende ved Liimfiorden, og har her i fordum Tid været Ind- og Udseiling til Byen, da Kong Knud den Hellige Aar 1186 samlede sin jyske Krigsmagt for at overskibe den herfra til sit Krigstog paa Engeland. Rovnstrupbye; Vormstrupbye; Knudslund; Ørregaard; Lykstrupgaard.

8) **Romlundsogn** er det andet Annex til Vorrekirke. Dertil hører: Romlundbye, beliggende i Heeden; Kirkebekgaarde; Vesbekgaarde; Bollergaard, en liden ufrie Herregaard, hvis Hartkorn er 7 Tdr. 7 Skpr. 3 Fkr.

9) **Vammensogn** bestaaer af Vammenbye; Fostrupbye; Norupgaard; Taarupgaard; Synderupgaard.

10) **Lindumsogn** er det ene Annex til Vammenkirke, og bestaaer af Lindumbye; Vaashuset; Siøringbye.

11) **Bygumsogn** er det andet Annex til Vammenkirke, og bestaaer af Bygumbye; Ærikstrupgaard; Bygumgaard, en ufrie Herregaard, beliggende ved Bygumsø; dens Hartkorn er 11 Tdr. 1 Skp. 3 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 1 Td. 2 Fkr.

12) **Dollerupsogn** bestaaer af Dollerupbye; Dollerupmølle; Falledsgaarde, hvor Præstegaarden ligger; Stanghedegaard; Nanboegaard; Hald, en Herregaard, beliggende meget behagelig ved en stor Skov og en skøn Sø, kaldet Haldssø, hvori falder got Fiskerie. Denne Gaard har i fordum Tid været et stærkt befæstet Slot, og laae den Tid ved Haldsøe, hvor man endnu seer Rudera baade af Slottet og af Voldene, som have bestaaet af hvelvede tykke Mure. Aar 1393 gav Dronning Margrethe dette Slot og Gods til Biskopsbordet i Viborg, for at holde Sielemesse; og har de katholske Bisper i Viborg ofte boet paa Hald. Ved Reformationen hiemfaldt Haldslot og Lehn

med alt bispeligt Gods til Kongen og Kronen, hvorpaa det siden var en Residenz for de kongelige Lehnsmænd over Haldslehn; men efter Souverainiteten blev Haldslehn, ligesom de andre Lehne, forandret til et kongeligt Amt. Udi Matrikelen kaldes denne Gaard Haldslots Ladegaard. Den blev solgt til private Eiere Aar 1664. Til Gaarden er skiøn Skov af Eeg og Bøg; dens Hovedgaardstaxt er 17 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr., Skovskyld 5 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr., Bøndergods 245 Tdr. 7 Skpr. 7/18 Fkr., Skovskyld 1 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 15 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr., Tiender 42 Tdr. 6 Skpr. 2 Fkr.

13) **Finderupsogn** er Annex til Dollerupkirke. Dertil hører Finderupbye, hvor Kong Ærik Glipping Aar 1286 blev ihjelslagen om Natten af de Sammenrottede (See Holbergs Danmarks Rigshistorie Tom. 1. Pag. 334). Vedhovedhuus; Agerskovgaard; Hellerupgaard; Flyegaard.

14) **Ravnstrupsogn** er det andet Annex til Dollerupkirke. Dertil hører: Ravnstrupbye; Ravnstrupmølle; Kiergaard; Bredsgaard; Hallumgaard; Nedergaardsdal; Overgaardsdal; Jestrupgaard.

15) **Røddingsogn** bestaaer af Røddingbye; Sønderingstrupbye; Nørreingstrupbye; Bartumbye; Bartumgaard; Klarisgaard; Meilgaard; Kokholm; Overkokholm; Fristrup; Sødal, en Herregaard, beliggende i en Dal ved en Søe, kaldet Sødalssøe; dens frie Hovedgaardstaxt er 18 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 6 Skpr., Bøndergods 213 Tdr. 6 Skpr. 1 5/6 Fkr., Mølleskyld 3 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr., Tiender 81 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr. Sognepræsten for Rødding og dets tilhørende Annexer er egentlig residerende Kapellan for Sognepræsten til Sortebrødrekirke i Viborg; thi dette Kald er ham pro officio fra fordum Tid tillagt.

16) **Løvelsogn** er det ene Annex til Røddingkirke. Dertil hører: Løvelbye; Kistrupbye; Aastrupgaarde; Havriisgaarde; Tvedsgaard.

17) **Pederstrupsogn** er det andet Annex til Røddingkirket. Dertil hører Pederstrupbye; Vraagaarde.

Under Nørlyngherred og Haldsamt henhører ogsaa fra gamle Tider Lessøeland med sine tre Kirkesogne, hvilke ligge til Domkapitelet i Viborg.

Lessøeland.

Det Land Lessøe er en stor omflydt Øe, beliggende i Kattegat, tre gode Miil i Sydost fra den Kiøbstæd Sæbye i Vendsyssel i Aalborgstift. Denne Øe er tre Mile lang og halvanden Miil breed, ligger under den 57. Grad 15 Minuter Latitud., og 26 Grader 45 Minut. Longitud. Landet er overalt fladt, men har store Udgrunde ad Havet, hvilke Indbyggerne kalde Fiære; disse strække sig viidt udi Havet, hvor der ogsaa paa visse Steder findes Steenrevler, som ere særdeles farlige for de Søfarende.

Lessøe har fra ældgamle Tider ligget under Viborgstift, og tilhørt Domkapitelet i Viborg; thi efter A. Hvittfelds Ord i sin Krønike Pag. 292, har Kong Ærik Glipping givet Lessøe til Viborgdomkirke, skjønt Knytlinga Saga beretter, at den Fordring er skeet længe før.

Ikke destomindre har der været ført vidtløftige Tvistigheder imellem Kapitelet i Viborg og de børglumske Biskopper om Jurisdiktionen paa Lessøe, hvilken Bisperne af Børglum tilegnede sig, fordi Øen laae dem efter sin naturlige Beliggenhed saa nær; men Viborgdomkapitel paastod, at de havde gammel Hævd derpaa. Efter Reformationen beholdt Domkapitelet i Viborg denne Øe, og endnu haver Biskoppen og de andre saa kaldte Kapitulares eller Kanniker i Viborg den aarlige Landskyld af Landet; og derfor skal de aarlig ved St. Oles Tider skiftes til at besøge Øen, for at have Kundskab om Tilstanden paa Landet. Den da af disse fire Kapitulares, hvis Tour det er i det Aar at besøge Landets Sager, kaldes prokurator Lessoviaæ. De beskikke selv med kongelig Konfirmation Landfogden, som skal indkræve Landskylden for dem, og har Tilsyn med Godset; men alle de kongelige Skatter betales til Aalborgamtstue, som nærmest beliggende; Landskylden, som Kapitelet faaer, er af enhver Gaard aarlig 20 Mark og 4 Skilling.

Hver Mand er Selveier, og Gaardene ere arvelige, eller kjøbes og sælges imellem dem selv; hver Gaard staaer for 1 Td. 2 Skpr. 1 Alb. Hartkorn, og ei høiere, men de fleste Gaarde have kun nogle Skpr. Hartkorn; hele Landets kontribuerende Hartkorn er 140 Tdr., thi Sandflugten har ødelagt en stor Deel. Lessøe har sit eget Birk, og Birketinget holdes om Mandagen. Kongen beskikker selv Birkedommer, Tolder og Præster. Udi fordom Tid havde Kapitulares i Viborg, saavelsom Landets Kirker og andre Interessentere gode Indkomster

af de Saltkiedler, som vare der paa Landet, men nu ere de ødelagte. Af Biergeløn for strandet Gods, som her falder, faaer Kapitelsherrerne en Femtepart, men Landfogden og Birkedommeren nyder hver en Kiendelse.

Paa Lessøe er ingen ordentlige Byer, men hele Landet, saavidt det er beboet, seer ud som een Bye, thi enhver Beboer har bygt sin Gaard i sit Enemærke, saa at der er næsten lige langt imellem hvert Sted. Landfogden har Kongetienden af Landet til sin Løn.

Indbyggerne have selv Kirketienden, og derimod skal de holde Kirken vedlige.

Husene ere alle tækkede med Tang, af een til halvanden Allens Tykkelse, hvori Ild kan ikke læt fænge. Deres Vaaningshuse kalde de Iskræk, men Fæehusene kalde de Fæenøsteret. Paa Landet er 34 smaa Veirmøller, da hver tredie Gaard har sin Mølle. Mandfolkene ere næsten altid om Sommeren til Søes, ere dygtige Søefolk, bruge hollandsk Skibsdragt, og fortiene Brødet med at fare i Hollandsk Tieneste; derfor bliver al Agerdyrkningen dreven af Qvindekjønnet, baade Pløining, Saaening, Harven, Meining og Giødskning. De afskiære Kornet med Segeler. Ligeledes gjøre Qvinderne en Mængde Dynevaar, Vadmel og Fildt, som de væve selv, og derefter udføres det til Norge.

Landet har havt i fordom Tid prægtig Skov, men er nu ødelagt, formodentlig ved Saltsyderiet og af Sandflugt, saa at deraf er nu intet tilovers uden et lidet Stykke, kaldet Lunden, midt paa Landet. I Klitterne eller paa den tilgroede Sandflugt haves en Art Tørv, kaldet Knaptørv eller Skudtørv. Paa den nordvestlige Side af Lessøeland ligger en stor Deel Heedeland, som bruges til Fædrift. Paa Landets nordlige Kant fra Lundgaarden af, og end mere paa Østerlandet fra Siørbye af, seer man anseelige Strækninger af øde Land, som Sandflugten har fordervet, og som næsten udgjør den halve Deel af Øen, men en stor Deel deraf er nu igien begroet med Sandhavre, Marhalm, Klittag og Græs, og kan bruges til Eng. Dog findes her endnu høie Bakker af levende Flyvesand, som ikke ere tilgroede. Midt i denne Sandørken staaer den gamle forfaldne Halskirke, hvis Taarn holdes ved lige for de Søefarendes Skyld. Nogle faa Huse af den store Bye, Østerbye, Østen for samme Kirke, ere endnu tilovers fra Sandflugten.

Tre Fierdingvei Sønder ud for Landet ere tre store Holme, kaldet Renner eller Rønnerne, som tilsammen udgjøre en stiv Miil, nemlig Hornfiskrønnet, Kringelrønnet, paa disse to har været Saltkogerie, og

Langerønnet. Vesten for disse tre, nær ved Landet er atter en stor Holm, kaldet Ferrønnet, hvor ogsaa har været et Saltværk. Endnu ere der fem smaa Udholme, som ligge en Miilveis ude fra Landet, og kaldes Nørrøn. Omkring disse Holme findes en Mængde Sælhunde og vilde Fugle.

Formedelst de langt udliggende Grunde og Steenrevler skeer det ofte, at Skibe løbe an i haardt Veir og strande paa Lessøe, da Indbyggerne fortiene Biergeløn af det strandede Gods, som de kan faae bierget. Lessøe har fordm, Sønden, for Østerbye, havt en beqvem Havn for Landets Fartøier; men baade Indløbet til Havnen og Havnen selv er saa fordervet og tilstoppet ved Sandflugt, at den ei længere kan bruges.

Indbyggerne have Frihed at handle med alle fornødne Vahre indbyrdes imellem sig selv, og hvad de har at afsette af røged og salted Faarekiød, Flesk, etc. føres ud i Baade til Skibe, som gaae ad Norge eller Sverrig.

Til Landets Forsvar i fiendtlige Tider har Indbyggerne selv, efter Kong Friderik den Femtes Tilladelse Aar 1762, gjort en ordentlig Defensionsindretning under en Defensionsdirektion af Birkedommeren, Landfogden og fire vittige Indbyggere, med at plante deres egne Kanoner paa Batterier ved den østlige og vestlige Kant af Landet, hvortil de selv holde Stykmester, Konstabler og Lavetmager.

Under landet falder skiønt Fiskerie, saasom Torsk, Langer, Makrel, og især Mængde af Hornfisk; men Fiskeriet drives ei her hverken med Flid eller Fordeel, da Mandfolket er mere ude at fare til Søes, end de ere hiemme. Derimod veed de Svenske, især fra Gottenborg, bedre at betiene sig her omkring af Fiskeriet, og fange Hummer og store Muslinger med andre Slags Fisk. Omtrent en tre Fierdingvei fra Nordostsiden af Lessøe ere skiønne Østersbanker, hvor Østers med Skraber opfiskes.

Lessøeland bestaaer af 3 Kirkesogne, hvilke ere:

1) **Byrumsogn**, hvis Kirke er lang og smal, bestaaer af Præstegaarden, som staaer for 7 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb. Hartkorn; Byrum; Klitgaard, som er Landfogedgaarden, hvor Landfogden altid boer; denne Gaard er den største paa Landet, og staaer for 4 Tdr. Hartkorn; Lillegaardshauger, ved Stranden. Paa Boebakkerne ved Strandbredden i dette Sogn kan man see, hvor Saltpanderne have i fordm Tid staaet; udi disse Saltkiedeler havde Eierne visse Parter, nemlig Fierdinger, Ottinger og mindre Parter, som de kaldte Afgierd, hvoraf 2 gik paa en Otting.

2) **Vesterøresogn** er Annex til Byrumkirke. Dette Sogn kaldes Vestersøe, fordi det ligger paa den vestlige Side af Øen, da Kirken ligger ikke langt fra Søen. Til Sognet hører: Tunne; Liuses; Putten; Gaaesboel; Sundet; Greset; Besgrøn; Gaasdam; Lavskovbek; Overhauge; Børlumgaard; Tralmosen; Gammelgaard; Roekier.

3) **Halsogn** er det andet Annex til Byrumkirke. Dette Sogn er blevet øde ved Sandflugt. Halskirke ligger paa den østre Kant af Landet, og har tilforn havt sin egen Sognepræst, men da Kirken er ganske forfalden og ei har været brugt til Gudstieneste siden dette Aarhundredes Begyndelse, saa er dette Sogn nu annekteret til Byrumkirke; dog holdes Kirketaarnet altid ved lige, fordi det er et Sømærke for de Søfarende. Til dette Sogn hører: Præstehaugen eller Annexgaarden; Hollitz; Himmerig, som af Sandflugt er næsten øde; Lundgaarden, saa kaldet af en liden Lund eller Kraststov, der er endnu tilovers af Landets gamle store Skove; Siørbye; Østerbye, hvor hele Strækninger af øde Land ved Sandflugten findes; en Deel deraf er nu igjen med Sandhavre, Marhalm og Klittag begroet.

II. Rindsherred.

Rindsherred er en skøn Rugegn, og grændser mod Norden og Østen til Gislumherred; mod Sønden til Nørlyngherred, hvor Skalzaae skiller begge Herrederne fra hinanden; mod Østen til Gislumherred og Aarhusstift; mod Vesten til Liimfiorden, som skier sig ind med en dyb Bugt i Viborgstift. Dette Herred indbefatter 17 Landsbyekirkesogn, hvilke ere: 1) Hersomsogn; 2) Bierggravsogn; 3) Kleistrupsogn; 4) Ulbiergsogn; 5) Lynderupsogn; 6) Gislumsogn; 7) Testrupsogn; 8) Laastrupsogn; 9) Skalzsogn; 10) Vesterbøllesogn; 11) Østerbøllesogn; 12) Giedstedsogn; 13) Fielsøesogn; 14) Tostrupsogn; 15) Rounesogn; 16) Gimmerstedsogn; 17) Hvilsonsogn; 18) Hvamsogn,
Vi merke nu hvert Sogn især.

1) **Hersomsogn**, hvis Kirke, efter en dansk Opskrift inden til paa Kirkemuren, er bygt Aar 1150, bestaaer af Hersombye, som tilforn har staaet udi Heeden, og er da kaldet Mehel; men for Mangel paa Vand er forflyttet ned ad Kiæret, hvor Aaen løber forbi til Løvelbroe. Hersomgaard, en Herregaard, hvis

Hovedgaardstaxt er 21 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 280 Tdr. 1 Skp. 1 1/2 Alb., Skovskyld 1 Skp. 1 Alb., Mølleskyld 5 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Tiender 111 Tdr. 4 Skpr. 1 1/15 Fkr. Ørrisgaard; Trøsterupgaard; Skammeriis; Tved.

2) **Biergrav- eller Bierregravsogn** er det ene Annex til Hersomkirke. Dertil hører: Biergravbye; Hørupgaarde; Hørupmølle; Navndrupbye; Navndrupmølle; Nørskovgaard; Havgaard; Hulriis eller Holriis, i Matrikelen kaldet Huolriis, er en liden ukomplet, men dog tiendefrie Herregaard, som nu er nedbrudt og dens Jorder henlagte under Hersomgaard. Den har i fordum Tid havt god Skov og været beboet af Adel; dens frie Hovedgaardstaxt er 10 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr. 1 Alb. Nogle kalde denne Gaard Nederhulriis, til Forskiel paa en anden Gaard, som kaldes Overhulriis.

3) **Kleitrupsogn** er det andet Annex til Hersomkirke. Dertil hører Kleitrupbye, bestaaende af 4 Bøndergaarde, ligger ved en stor fiskerig Søe, kaldet Kleitropsøe; af denne Søe løber en Aae, som er Skiellet imellem Himmersyssel og Omersyssel. Man seer ved Byen Rudera af et befæstet Slot med Volde og Grave omkring, kaldet Kleitrupslot eller Kleitrupgaard, som er nedbrudt og Byen i dets Sted opbyggt. Nogle vil paastaae, at dette Slot har været det i de gamle Viser omtalte Bratingsborg. Kleitrupmølle; Hærupbye; Heiringbye; Fristrupbye; Demstrupgaard; Skorupgaard.

4) **Ulbiergsogn** bestaaer af Ulbiergbye; Tolstrupbye; Sundstrupbye, ved Birksund; Ulstrupgaard; Skovegaard; Giørupbye; hvori er et Hospital for fire Fattige, bygt Aar 1744; Storetorupbye; Lilletorupbye; Skienderupbye. Præsten til Ulbierg og Lynderup er egentlig residerende Kapellan for Biskoppen i Viborg, som dette Kald er pro officio tillagt, til Bispegaardens aarlige Vedligeholdelse. (See foran Pag. 597.)

5) **Lynderupsogn** er Annex til Ulbiergkirke, og bestaaer af Lynderupbye; Lynderup, en Herregaard, som i de katholske Tider var en Lystgaard for de katholske Biskopper i Viborg. Ved Reformationen hiemfaldt denne Gaard med alt geistligt Gods til Kongen og Kronen, men Aar 1553 solgte Kongen den til privat Eiendom; dens prægtige Skove ere ødelagte. Gaardens frie

Hovedgaardstaxt er 37 Tdr. 2 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 1 Skp. 1 Alb., Mølleskyld 1 Td. 2 Fkr., Bøndergods 315 Tdr. 1 Alb., Tiender 132 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb. Noget af Rindbye hører til dette Sogn, men en Deel af samme Bye hører til Laastrupsogn. Nørreriis; Stabelmølle.

6) **Gislumsogn** hører til Gislumherred i Mariageramt udi Aarhusstift, hvor det findes anført ved No. 1.

7) **Testrupsogn** er Annex til Gislumkirke. Dertil hører Testrupbye; Testrupgaard, som i forrige Tider har været et adeligt Herresæde med anseeligt Gods, tilhørende Viborgbispestoel, og har ved Gaarden da tillige været et skønt Hospital; men efter Reformationen hiemfaldt Gaard og Gods, som alt geistligt Gods, til Kongen og Kronen. Hospitalets Lemmer bleve forflyttede til Graabrødres Hospital i Viborg; men Aar 1700 blev Gaarden bortsolgt fra Hospitalet. Nu er denne Gaard ikkun af ringe Bondebygning, hvor 40 Fødestude holdes. Vesterrisbye: Kastrup, en ensted Gaard; Kynebbbye.

8) **Laastrupsogn** bestaaer af Laastrupbye; Sønderborupbye; Nørreborupbye; Viegaard; Østerbye; noget af den Bye Rind, thi en Deel deraf hører til Lynderupsogn.

9) **Skaltz- eller Skalsogn** er Annex til Laastrupkirke. Dertil hører Skalsbye, beliggende ved den lange og fiskerige Skalsaae, hvorudover Byen har got Fiskerie af Ørreder, Giedder, Aborrer, Helt og Skaller. Denne Skaltsaae falder ud i Liimfiorden. Skringstrupbye; Æstrupbye; Holmgaard, en Herregaard, hvis Hovedgaardstaxt er 18 Tdr. 6 Skpr. 1 Fkr., Bøndergods 225 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr. 1 1/2 Alb., Mølleskyld 3 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr., Tiender 81 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr.

10) **Vesterbøllesogn** bestaaer af Vesterbøllebye; Lerkenfeld, en Herregaard, tilforn kaldet Bonderup, hvorfor og baade Møllen kaldtes da Bonderupmølle, men nu Lerkenfeldsmølle, saavel som Broen kaldtes Bonderupbroe, men nu Lerkenfeldsbroe; thi Aar 1681 blev denne Gaard oprettet til et Stamhuus, og blev kaldet Lerkenfeld; men er Aar 1743 solgt fra den grevelige Lerkiske Familie, da et andet Stamhuus i Siælland blev oprettet. Gaarden har sit eget Birk og Birketing, som holdes om Fredagen. Til Gaarden er et

skiønt Ørredfiskerie; dens frie Hovedgaardstaxt er 24 Tdr. 6 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 10 Tdr. 5 Skpr., Bøndergods 182 Tdr. 5 Skpr. 1/9 Fkr., Tiender 31 Tdr. Knudstrupbye; Glerupbye; i disse to Byer bindes mange Strømper til at sælges af de jydskke Strømpekræmmere. Studstrupgaard; Svingelbergbye.

11) **Østerbøllesogn** er Annexet til Vesterbøllekirke, og bestaaer af Østerbøllebye, hvor der ligeledes bindes en Mængde Uldengods til Hosekræmmere; Bygumbye; Allestrupbye.

12) **Giedstedsogn**, hvori ligger den fiskerige Aae, Giedstedaee kaldet, som har her sit Udfald i Liimfiorden. Til Sognet hører: Giedstedbye; Bystrupbye; Holmmark, et eenligt Sted; Nørsgaard; Dalsgaard; Hverrehuus.

13) **Fielsøesogn** er Annexet til Giedstedkirke, og bestaaer af Fielsøbye; Ærterupbye; Klotrupbye.

14) **Tostrupsgn** bestaaer af Tostrupbye; Trovelstrupbye; Spanggaard, nu en Bondegaard, men fordum en adelig Gaard; Fruergaard er af samme Beskaffenhed; Skinderupmølle; Nedermølle; Overugelriis; Nederugelriis. Paa Spanggaards Mark findes tydelige Rudera baade af den nedbrudte Mintrupkirke, og af dens Kirkegaard, da de tilhørende Byer ere henlagte til tre paagrændsende Sogne, Fielsøe-, Ulbiørg, og Laastrupsogne.

15) **Roumsogn** er Annexet til Tostrupkirke, og bestaaer af Roumbye; Møldrøpgaard; Skamriisgaard; Nørriis eller Nørreriis, hvor man mener, at den i Historien navnkundige Niels Æbbesen, som ihjelslog den kullede Greve i Randers, skal have boet, da den i fordum Tid skal have været et Herresæde, men nu kun en Bondegaard; Lundgaard, har før været en frie adelig Gaard, men nu en Bondegaard uden al Frihed; Trengsel; Skravadgaard; Skravadmølle; Aastrupgaard, har tilforn været en Herregaard, men ligger nu til Lynderupgaard.

16) **Simmestedsogn** bestaaer af Simmestedbye; Hverrestrupbye; Skieshalebye; Korsøbye; Korsøgaard, en liden, men frie Herregaard; dens frie Hovedgaardstaxt er 13 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr., Bøndergods 204 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Tiender 44 Tdr. 5 Skpr. 2 2/5 Fkd. Torupbye; Guldagerbye;

Bonderupgaard; Ævelstrupbye, hvor Præstegaarden ligger; Dalsgaard.

17) **Hvilsomsogn** er det ene Annex til Simmestedkirke. Dertil hører: Hvilsombye; Tollestrupbye; Støtterup; Vestergundestrup; et lidet Bondested.

18) **Hvamsogn** er det andet Annex til Simmestedkirke. Dertil hører: Hvambye, hvor den residerende Kapellan til disse tre Sogne boer i Præstegaarden; Restrup, en Herregaard, hvis frie Hovedgaardstaxt er 16 Tdr. 7 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 336 Tdr. 3 Skpr. 1 13/18 Fkr., Mølleskyld 6 Tdr. 5 Skpr. 2 Alb., Tiender 61 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb. Hvamkroe: Tulstrupgaard; Kallestrupgaard. To store Steenstuer eller hedenske Altere findes her i Sognet; det ene noget fra Hvambye ude i Heeden, og det andet strax ved Byen.

III. Medelsomherred.

Medelsomherred har skøn Græsning og, gode Skove; men den Deel af Herredet, som grændser mod Heeden, er noget sandig. Dette Herred grændser mod Norden til Sønderlyngherred, hvorfra det skilles ved Nøraae, som er en Arm af den store Gudenaee; mod Sønden til Houlbergherred i Aarhuusstift; og mod Vesten til Liusgaard i Aarhuusstift. Dette Herred indbefatter sexten Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Vindumsogn; 2) Bierningsogn; 3) Mammensogn; 4) Vinkelsogn; 5) Rindsogn; 6) Østervellingsogn; 7) Helstrupsogn; 8) Grendsteensogn; 9) Vestervellingsogn; 10) Skiernsogn; 11) Langaesogn; 12) Torupsogn; 13) Vingesogn; 14) Hiermindsogn; 15) Leesogn. Vi merke nu hvert Sogn i Særdeleshed, nemlig:

1) **Vindumsogn**, hvis Kirke er prydet med et anseeligt Taarn og Spiir, bestaaer af Vindumbye; Vindumovergaard, en Herregaard med ypperlig Skov, og holder Staldstude; dens frie Hovedgaardstaxt er 41 Tdr. 7 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 5 Tdr. 1 Skp. 3 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 271 Tdr. 1 Skp., Skovskyld 3 Tdr. 1 Skp., Mølleskyld 1 Td. 4 Skpr. 3 Fkr., Tiender 66 Tdr. 3/4 Fkr. Faarupbye, ligger rundt om en liden Søe.

Dyrskovhuus eller Duelund; Brandstrupbye, som i ældgamle Tider skal have hedet Faldberg; og af Faldbergkirke, som har ligger ude for sig selv ved Faldbergsøe hos Landeveien, sees endnu Rudera; men da samme Faldbergbye afbrændte tilligemed Kirken, som var et Annex til Vindumkirke, blev Byen forflyttet til det Sted, hvor den nu er bygt paa, og kaldet Brandstrup, til en Erindring om Branden, og Sognefolket anviist at søge Vindumkirke; udi Brangstrup ligger Præstegaarden. Heedegaarde; Tangebye; Holmhuus; Skavumgaard, er en ufrie Sædegaard til 40 Stude og et smukt Sted ved Landeveien, bestaaende af 12 Tdr. Hartkorn, og har forhen været to Bøndergaarde.

2) **Bierningsogn eller Bieringsogn**, hvilket efter Nogles paastaaende Meening skal være Biergring, fordi Sognet er omringet af Bierge og Bakker. Til Sognet hører: Bieringbye; Bieringmølle, et Selveiersted; Siørupgaard; Harpendal; Hesselhuus; Trendboehuus.

3) **Mammensogn** er Annex til Bieringkirke, og bestaaer af mange smaa og eenlige Steder, nemlig: Mammenbye; Trengsel, et Huus; Dalsgaard; Hesselholdtgaard; Brytborggaard; Korreborghuse; Snorsanghuse; Herkiergaard; Mørkehuus; Trykemellem; Qvolborg; Nøraahuus;

4) **Vinkelsogn** bestod forud af lutter Skovhuse og bare Skov; men ligesom Stederne har taget til, saa har Skoven taget af; saa at her nu ikke findes et eeneste Træ af de store Skove mere. Til Sognet hører: Vinkelbye; Vigstrup, har 3 Gaardmænd og 7 Tdr. Hartkorn; Randrup, en ukomplet Herregaard med en liden Skov, kaldet Randruplund, hvis Skovfoged boer i Tromholt, som er eet Huus; under Gaarden ligger ogsaa Randrupmølle; Gaardens frie Hovedgaardstaxt er 34 Tdr. 3 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 170 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr., Skovskyld 7 Skpr, 1 Alb., Mølleskyld 4 Tdr. 2 Skpr. Tiender 34 Tdr. 3 Fkr. 2 Alb. Nave eller Nabe, en Gaard med 10 Tdr. Hartkorn, og beboes af 4 Mænd; Odsgaard, har 6 Tdr. Hartkorn, og beboes af 2 Mænd; Kierstrup, har 4 Tdr. Hartkorn, og beboes af 2 Mænd; Ængedal, har før kun havt to Skpr., men nu 1 Td. Hartkorn, siden den har faaet Jorden tillagt fra et nedbrudt Sted, kaldet Steenbroehuus ved Veirumbroe.

5) **Rindsogn** er Annex til Vinkelkirke, og bestaaer af Rindbye; Medelhede, en eenlig Gaard, beliggende midt i Heeden, staaer for 10 Tdr. Hartkorn, og beboes af 2 Mænd; Skabermølle, beliggende ved Skaberbroe, staaer for 1 Td. Jordskyld og 8 Tdr. Mølleskyld.

6) **Østervellingsogn** bestaaer Østervellingebye og Østervellingemølle.

7) **Helstrupsogn** er det ene Annex til Østervellingekirke, og bestaaer allene af Kirkebyen Helstrup.

8) **Grendsteensogn** er det andet Annex til Østervellingekirke, og bestaaer af Grendsteenbye og Stevnstrupbye. Denne Grendsteenkirke gjør paa denne Klint Grændseskiellet imellem Viborgstift og Aarhusstift, hvoraf Sognet og Byen har sit Navn; ellers ligger Kirken tæt ved Gudenaee, hvori falder den skønne Laxefangst, som tilhører det grevelige Reventlovske Stamhuus Frisenvold. Kirketaarnet er et Sømærke for de Seilende, som løbe ind i Randersfiord.

9) **Vestervellingsogn** bestaaer af Vestervellingebye; Terpbye; Lilletorupbye; Dengøe; et Boel.

10) **Skiernsogn** er Annexet til Vestervellingekirke, og bestaaer af Skiernbye, hvis Kirke er prydet med et lidet spits Taarn, og ligger for sig selv paa aaben Mark; strax ved Kirken sees Rudera af Skiernslot. Skiernmølle laae forud nær ved Kirken, men er først i dette Aarhundrede ødelagt, fordi ingen af dens fire Lodseiere vilde holde Møllen og fornemmelig Møllebroen dertil vedlige; men i denne Vandmølles Sted er i de nyere Tider anlagt norden for Kirken en Veirmølle paa en høi Bakke. Tingbekbye; Karmark, en prægtig opbyggt Gaard, bestaaende af 10 Tdr. Hartkorn med en liden Skov; den hører under Grevskabet Skeel, og beboes af en Forpagter. Skierngaard, som og kaldes Skiernladegaard, fordi den forud har været en Ladegaard til nys forømmeldte gamle Skiernslot, der har staaet nær ved Kirken, og efter de Tidens Maade været vel befæstet med Volde og Grave. Aar 1694 blev Ladegaarden smukt opbyggt af det nedbrudte Slots Stene. Aar 1723 købte Grev Kristian Skeel Gods dertil, og gjorde den komplet; og hører den til den grevelige Skeelske Familie. Til Gaarden er Skov og Birketing, som holdes om Onsdagen ved Skiern. Dens frie Hovedgaardstaxt er 9 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 15 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr., Mølleskyld 14 Tdr. 7

Skpr., Bøndergods 279 Tdr. 3 Skpr. 1 1/2 Fkr. Løvskalbye; Ilsøbye; Stuberup; et Boel.

11) **Langaesogn**, som har ypperligt Fiskerie i Gudenaæ af Lax, Giedder, Aborrer og flere Slags Fisk, bestaaer af Langaæbye, som har 19 Gaarde, liggende ved den prægtige fiskerige Gudenaæ, som løber forbi neden for Byen. Ved Kirken er et grundmuret Hospital for 6 fattige Lemmer, stiftet Aar 1665. Hollerup, 2 Gaarde.

12) **Torupsogn** er det ene Annex til Langaækirke, og bestaaer allene af Torupbye.

13) **Vingesogn** er det andet Annex til Langaækirke, og bestaaer af Vingebye; Røngebye; Ulstrup, en anseelig Herregaard, beliggende ved Gudenaæ, hvoraf Gaarden har ypperligt Fiskerie; denne Gaard, som holder Staldøxen, har skøn Egeskov, og er et Enkesæde for Grevinderne af Skeel; dens frie Hovedgaardstaxt er 43 Tdr. 5 Skpr. 2 Alb., Skovskyld 8 Tdr. 3 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 2 Tdr. 1 Skp., Bøndergods 454 Tdr. 3 Skpr. 3 1/2 Fkr., Skovskyld baade til Ulstrup og Skierngaard 18 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr. 2 Alb., Tiender 56 Tdr. 3 Fkr. 2 Alb. Tæt ved Landeveien imellem Ulstrup og Rønge ligger en stor Steen, halvfjerde Alen høi, og næsten ligesaa breed, med en udslidt og ulæselig Runeskrift paa.

14) **Hiermindsogn** bestaaer af Hiermindbye; og Tavlgaard, to Halvgaarde.

15) **Leesogn** er det ene Annex til Hiermindkirke. Dertil hører: Leebye; Nørretulstrup; Kolbekgaard; Hedemølle; Himmestrup, som af Nogle kaldes Himmelstrup, en Herregaard med god Skov; dens frie Hovedgaardstaxt er 26 Tdr. 6 Skpr., Skovskyld 11 Tdr. 6 Skpr. 2 Fkr., Bøndergods 256 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 4 Tdr. 1 Skp. 3 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 7 Tdr. 7 Skpr. 3 Fkr., Tiender 30 Tdr. 7 Skpr. 2 Fkr. Overskov; Vesterkrog; Kirkeskovkrog; Restrupkrog, som har forud været en Herregaard, kaldet Restrup, hvoraf endnu sees Rudera af Volde og Grave, samt Syllestene af Bygningen. Skierriskrog.

16) **Hiorthedesogn** er det andet Annex til Hiermindkirke. Dertil hører: Hiorthedebye; Søndertulstrup; Kiellinghølgaard, har 15 Tdr. Hartkorn, og har tilforn været et Herresæde, men nu en Bondegaard. Støvkrog, en Halvgaard.

IV. Fiendsherred.

Fiendsherred er af stor Strækning; thi det grændser mod Norden til Liimfiorden; mod Sønden til Ribe, og Aarhusstifter; mod Østen til Liimfiorden og Nørtingherred; mod Vesten til Riberstift, hvorfra det skilles ved Skiveaae. Dette Herred indbefatter atten Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Ørumsogn; 2) Gammelstrupsogn; 3) Borritzsogn; 4) Kaabberupsogn; 5) Feldingbergsogn; 6) Ørslevklosterssogn; 8) Mønstedssogn; 9) Smøllerupsogn; 10) Vrouesogn; 11) Resensogn; 12) Høgslevsogn; 13) Dommerbyesogn; 14) Lundøesogn; 15) Thorupsogn; 16) Qvolssogn; 17) Vridstedssogn; 18) Flyesogn. Vi merke nu hvert Sogn især.

1) **Ørumsogn**, som har skiønt Fiskerie i Liimfiorden, bestaaer af Nørørumbye; Sønderørumbye; Ørumgaard; Strandet, en Herregaard, beliggende ved Liimfiordens Strand, hvoraf Gaarden har sit Navn; dens frie Hovedgaardstaxt er 19 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Bøndergods 228 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 1 Td. 2 Fkr., Tiender 26 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr. Arisboel; Drontmølle.

2) **Gammelstrupsogn** er det ene Annex til Ørumkirke. Dertil hører: Gammelstrupbye. Paa Gammelstrupheede findes en Skandse, hvor Dronning Margrethe skal efter Fortæling have haft sine Krigsfolk samlede. Beke, en eenlig Gaard; Fusagerbye; Lundgaard, en Herregaard med en smuk Skov; dens frie Hovedgaardstaxt er 22 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 283 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr., Skovskyld 2 Skpr. 2 Alb., Mølleskyld 4 Tdr. 2 Skpr., Tiender 76 Tdr. 1 Fkr. Drengsgaard. Udi dette Sogn forarbeides en Mængde sorte Gryder og andre Leerkar.

3) **Borritzsogn** er det andet Annex til Ørumkirke, og bestaaer kun af 34 Tdr. Hartkorn; udi dette Sogn brændes ligeledes en stor Deel sorte Gryder og Jydepotter, som sælges til Skippere, og udføres viidt omkring med Fordeel.

4) **Kaabberupsogn** deles i Søndresogn og Nørresogn. Til Søndresogn hører: Kaabberupbye; Kardyb, en eensted Gaard, beliggende i et Hul ved et Kiær; Tastumbye, hvor der ligger en stor fersk Søe, kaldet Tastumsøe, hvori fiskes alle Slags fersk Fisk; Paa Tastumheede skal Dronning Margrethe

have havt sin Leir staaende, da hun her i Egnen havde samlet sine jydsk Tropper, for at overføre dem herfra til Søes over Liimfiorden til Sverrig i Krigen mod Kong Albert. Nørresogn bestaaer af Søbeyebye, beliggende hos en Søe, kaldet Søbeyesøe; Søbeyemølle: Gamskier, en eensted Gaard; Røgind, en eensted Gaard; Aistrup, en eensted Gaard. Kaabberupkirke har et høit Taarn, som er et Sømærke for dem, som kommer seilende fra Aalborg til Skive; denne Kirke er i fordum Tid kaldet St. Mikelskirke, og i en Dal noget fra Kirken ligger en Kilde, kaldet St. Mikelsbrønd, som i de Tider har været af Syge meget søgt.

5) **Fallingbergsogn** er Annexet til Kaabberupkirke. Dertil hører Nørfellingbergbye; Sønderfellingbergbye, hvilke to Byer adskilles ved et Kiær; Skalmstropbye; Troelstrupbye, hvor der er en skiøn Aae, løbende fra Østen til Vesten, hvorved to Vandmøller drives; Tversøegaard; Grønkier, en eensted Gaard, som fordum efter Matrikelen har været en Herregaard, og beboet af Adel, hvis Vaabener sees paa Altertavlen, men er nu en Bondegaard; Stoholm, en eensted Gaard.

6) **Ørslevklostersogn**. Dertil hører: Heilskovbye, hvor Præstegaarden ligger; Ørslevkloster, en anseelig Herregaard, som i de katholske Tider har været et bekiendt Nonnekloster, men af hvad Orden vides ikke; det har havt sit eget Birk, og hørt til Biskopdømmet i Viborg; Ved Reformationen Aar 1536 blev det sekulariseret, og kom til Kronen, men Aar 1584 kom det ved Mageskifte i partikuliere Hænder; Paa Gaarden holdes Staldstude; Fra Værelserne paa Gaarden falder en meget deilig Udsigt til den store og smuk anlagte Hauge, til Skoven, Marken og Liimfiorden; Den fjerde eller nordre Længde af Borgegaarden er Sognekirken med et temmelig høit Taarn; indvendig er Kirken meget smuk med et tilbygt Liigkapel; Gaarden har skiønt Fiskerie i Liimfiorden, ligeledes sin egen Birkeret og Birkedommer, Den frie Hovedgaardstaxt er 27 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr. 1 Alb., Bøndergods 310 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr., Mølleskyld 4 Tdr. 2 Skpr., Tiender 42 Tdr. 3 Skpr. 4/5 Fkr. Bøstrupbye; Lundbye, som har sit Navn af en liden Skov eller Lund, som ligger ved Byen; Haldbye; ved denne Bye ligge mange Bakker og Høye. Laigaard, er to Gaarde, hvis rette Navn menes at være Ladegaard, og efter al Rimelighed har i fordum Tid været en Ladegaard under Ørslevkloster. Færgehuset,

ved Virksunds Færgested, hvor man lader sig til Baads oversætte over Liimfiorden, som her er meget smal, fra Fiendsherred over til Smidstrup i UIbjergsogn i Rindsherred. Dette smalle Sund kaldes Virksund. Sognet har skjønt Fiskerie i Liimfiorden.

7) **Daugberg: eller Dagbergsogn** er bekiendt af sit Kalkbrænderie, og bestaaer af Dagbergbye, hvilken Bye ligger, tilligemed Præstegaarden, i en Rekke i en Dal Norden for Kirken, som ligger høit paa en Bakke, og derfor giver et smukt Anseende. Paa denne Byes Mark ligger et høit og stort Bierg, kaldet Dagbergdaas, som kan sees over 4 Mile borte, og kiendes af en blaa Taage, som staaer altid derom, og formodentlig ere Damper af hosliggende Mose. Norden for samme Bye ligger en langagtig Dal, kaldet Dybdal, med Bierge paa begge Sider, hvor Steen hugges ud, som brændes til Kalk af Beboerne. Her ere Kalksteensgruber, over 70 Alen dybe, og den Kalk, som her brændes, holdes for at være den beste Kalk i Jylland, og tjenlig til Gibsværk. Oven paa Kalkbjerget saaer og pløier man. Norden for Daugbergebyes Mark ligger en liden Kratstov, kaldet Kielderis, og derhos et eenligt Sted, kaldet Harrestrup, hvorved udi en dyb Dal ligger et zirkelrunt høit Bierg, fladt oven paa, med Muursteen i Grunden og tolv Favne bredt tvers over, kaldet Harrestrupborg, hvorpaa forud har staaet et befæstet Slot, beboet af Rigets Drost, Peder Hoseøl, Aar 1287. Ængedalbye; Seibekgaard; Søegaard; Nyegaard; Knudsgaard; Sovsøegaard; Vedhovedgaard; Klem.

8) **Mønstedsohn** er det ene Annex til Dagbergkirke, og er ligeledes bekiendt af sit gode Kalkbrænderie. Dertil hører Mønstedbye, paa hvis Byemarkers vestlige Side udhugges Kalksteen, som af Beboerne brændes til Kalk ved Byen. Nordvest fra Byen sees en lang Grøvt, kaldet Margrethesgrøb, beliggende i Heeden, hvor man seer Kiendetegn af et Feldtslag og Valsted fra Dronning Margrethes Tid af. Holtegaard; Langskov, eet Huus; Storekrogsgaard; Lillekrogsgaard; Mølgaard; Rosgaard; Rosborggaard, er nu en eenlig Bondegaard uden al Frieheid; dens Hartkorn er 6 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb. Den ligger ved den ferske Søe, Rossøe kaldet; men har været i forud Tid af en betydelig Bygning, thi i et Dokument af Aar 1406 kaldes den det Slot og Fæste Rotsborg, og i Kong Kristian den Fierdes

Tid Aar 1634 kaldes den Kronens Gaard Rodzborg. Tovgaard; Mørup, een Gaard; Møgelbjerg; Bryrup; Kovstrup, een Gaard; Gundelund.

9) **Smollerupsogn** er det andet Annex til Dagbergkirke. Dertil hører Smollerupbye; paa Marken ligger tre Høye i en Treangel, kaldet Tinghøye, hvor fordem er holdet Ting under aaben Himmel. Paa Byens Heede, Smollerupheede, ligger to store Begravelseshøye, kaldet Roders- og Grimershøy, hvori ligge begravne de to Høvdinger Roder og Grimer. Lanumbye; imellem disse to Byer er en Vei igiennem en Hule, 840 Alen lang; Østerbørstingbye; Rørgaard, et eenligt Sted. Kirken ligger ude fra Byen.

10) **Vroue- eller Vrovesogn** bestaaer af Vrovebye; Sørupbye, hvor der midt i Byen er en liden Søe; Vesterbørstingbye, paa hvis Byemark ligger en Høy, kaldet Thorshøy, hvor man kan staae og tælle 38 Kirker. Imellem Vrovebye og Vridstedbye har tilforn været en Sandflugt, som nu er stillet ved Sandhavresæd. Vitterup, en ensted Gaard.

11) **Resensogn** er Annex til Vrovesogn; dertil hører: Resenbye; Høgildbye. Paa Høgildmark løber en liden Bek, som løber ud i Karupaae. Just paa det Sted, hvor Bekken løber ud i Aaen, staaer midt i Bekken en Steen, paa hvilken man kan trine over Bekken; samme Steen er Amtsskiellet imellem Silkeborg- og Haldsamter. Paa denne Skielsteen kan man staae og kaste med en Steen ind i tre Stifter, nemlig Viborg- Aarhus- og Riberstift; ligeledes ind i tre Amter, nemlig Silkeborg- Lundenæs- og Haldsamter; ligeledes ind i tre Herreder, nemlig Lysgaard- Ginding- og Fiendsherred; ligeledes ind i tre Sogne, nemlig Karup- Haderup- og Resensogne; ligeledes ind i tre Byemarken, nemlig Karup- Hessellund- og Høgildmarker. Dette befandtes at være rigtigt Aar 1761 af de beskikkede Kommissarier over Heederne, og derfor begyndte de sammesteds fra Amtsskiellet imellem Silkeborg- og Haldsamt. Rabes, en eenlig Gaard; Nedertorp, en eenlig Gaard; Overtorp, en eenlig Gaard; Koldkuur, en eenlig Gaard.

12) **Høgslevsogn** ligger ved Liimfiorden, hvori Bønderne have got Fiskerie af Aal, Sild, Aborrer og andre Sorter Fisk. Til Sognet hører: Høgslevbye; Starupgaard, en Herregaard, som holder Staldstude; dens frie Hovedgaardstaxt

er 35 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 4 Tdr. 2 Skpr., Bøndergods 256 Tdr. 3 Skpr., Skovskyld 2 Skpr. 2 Alb., Tiender 77 Tdr. 3 Skpr. 4/5 Fkr. Gaarden har faaet Aar 1564 sit eget Birk, som kaldes Høgslevbirk eller Starupgaardsbirk. Starupbye; Starupmølle; Halskov, en Gaard, som i fordum Tid har været beboet af adelige Folk, men nu af Bønder; Halskovboel; Vinkelbye; Vinkelplet, een Gaard; Østerriisbye; Maigaard; Degnsgaard; Bodsgaard; Svenstrupbye; Seistrupbye; Bruddal, een Gaard.

13) **Dommerbyesogn**, beliggende ved Liimfiorden, er det ene Annex til Høgslevkirke, og bestaaer af Dommerby, hvis Byemænd overgave Aar 1413 til Biskopdommet i Viborg al deres Fiskerrettighed i Vand og Fiskegaarde fra Dommerbyesøe til Teenkrog, med Dam og Damsbund, Gaarde og Gaardbund. Dalsgaard, en eenlig Gaard; Jestrup, to smaa Steder.

14) **Lundøesogn** er det andet Annex til Høgslevkirke, og bestaaer kun af 30 Tdr. Hartkorn; thi dette Sogn er en Peninsel eller Halvøe, omringet af Liimfiorden, og man kan kiøre, ride og vade over Vandet dertil. Den har sit Navn af den liden Lund eller Krastov, som er der paa Landet. Beboerne maae nære sig af Fiskerie af Vandet, thi Avlingen kan ei føde dem. Kirken har før været et Kapel, tilhørende Viborgdomkapitel. Sognet bestaaer af Lundøebye; Lundøegaard.

15) **Taarup- eller Torupsogn** har got Fiskerie i Liimfiorden. Til Sognet hører Torupgaard, en Herregaard, hvis frie Hovedgaardstaxt er 35 Tdr. 1 Skp. 1 Alb., Bøndergods 236 Tdr. 4 Skpr. 1/9 Fkr., Skovskyld 1 Td. 4 Skpr. 3 Fkr., Mølleskyld 11 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr., Tiender 24 Tdr. 7 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb. Denne Gaard er Aar 1698 indrettet ved et Testamente til en bestandig Stiftelse, af hvis Indkomster 6 Trængende af begge Stifternes Familie, nemlig tre af de Juler med Lillien, og tre af de Friser med Skaktavlen, altid skal nyde Underholdning. Ved denne Herregaard, Torupgaard, er et Indløb af Liimfiorden, hvor Fartøier fra Aalborg kan lægge til, udskibe Tømmer og andre Vahre, samt indtage Proprietairernes Korn og andre af Landets Produkter. Borupbye; Knudbye; Kostedbye; ved Kostedlund, som er en liden Krastov, ligger en Høy, kaldet Kroghøy, hvoraf kan tælles

38 Kirker. Jordbroemølle; Nørrevngaard; Sønderrevngaard; Mosgaard; Riisgaard; Teilsgaard; Dalsgaard, hvor Præstegaarden ligger.

16) **Qvolssogn** er Annex til Torupkirke. Til dette Sogn, som har skiønt Fiskerie i Liimfiorden, hører Qvolksbye, hvis Navn af nogle skrives Kouls; udi denne Bye er et Hospital, stiftet Aar 1698 for 4 Fattige af Torupgaards Gods. Qvolsgaard; Kuurgaard, et eenligt Sted; Nybroe, en privilegeret Kroe.

17) **Vridstedsogn**; hvortil hører Vridstedbye; uden for Byen ligger en liden Høy, Korshøy kaldet, hvor der forud har staaet et muret Kors, som nu er borttaget. Om Sandflugten, som nu er dæmpet ved Sandhavresæd, imellem Vridstedbye og Vrovebye er allerede forhen meldt. Trevadbye, som har sit Navn af tre Vadsteder eller smaa Bekke, som ligge ved Byen. Ægebergbye, ligger høit, og har forud havt stærk Ægeskov; Hagebroe, en privilegeret Kroe, beliggende ved en Broe, Hagebroe kaldet, hvoraf Rejsende for Passage over samme betaler Broeenge. Udi Vridstedsogn begynder en Dal, som gaer mange Mile fra Vesten til Østen igiennem Landet.

18) **Flyesogn** er Annex til Vridstedkirke, og bestaaer af Flyebye, beliggende ved en stor Aae, som flyder tæt forbi Kirken. Ilsøebye, hvor en liden Sø ligger midt i Byen; man seer her Rudera af en Kirke, som har ligget uden for Byen, men Kirkegaarden sammesteds er nu begroet med Lyng. Bregndal, en ensted Gaard, beliggende i en Dal og omringet med Bakker. Paa Heeden imellem Flyebye og Estvadgaard i Gindingsogn og Herred i Riberstift ligger et Sted, kaldet Skadskou, hvor Dronning Margrethe har havt sin Telt, og strax derved to Damme, hvori hendes Heste bleve vandede. Paa samme Flyeheede, ved Veien imellem Flyebye og den Kiøbstæd Skive, ligger Haraldshøy, hvor Kong Harald ligger begravet.

Efterfølgende Skivehuusamt eller Sallingland.

Kilde: Nicolay Jonge,

Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.

Kiøbenhavn 1777

Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store Helliggieststrædet No. 150

Side 593 - 618